

1. **Флегонтова Н.М.** Комуникативна культура викладача вищого навчального закладу як компонент педагогічної майстерності / Н.М.Флегонтова // Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності: монографія /Л.А.Зязюн, Г.Г.Філіпчук, О.М.Отич та ін.; за наук.ред., передм. і післямова О.М.Отич. – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2013. – 334 с. – С. 147-158

Комуникативна культура викладача вищого навчального закладу як компонент педагогічної майстерності

Формування комуникативної культури особистості є одним із провідних напрямів педагогічної теорії та практики. В умовах глобалізації усіх сфер громадського життя комунікація набула планетарних вимірів, що позначені колосальним зростанням її інтенсивності. Сьогодні комунікація глибоко проймає свідомість людей, торкається кожного, хто живе на планеті, завдяки сучасним інформаційним технологіям залучає його до спільних ідеалів. Система глобальної комунікації стає усвідомленням особистістю своєї індивідуальності, свободи, відповідальності за власну долю.

Проте варто пам'ятати, що надмірне захоплення технологізацією цього процесу (спілкування в комп'ютерній мережі) може серйозно зашкодити справі. Безумовно, нині неможливо уявити наше життя без комп'ютера. Це унікальна технічна знахідка сьогодення (прекрасна скринька для зберігання інформації і обміну нею). Але це скринька з подвійним дном. Можливо, це індивідуальне упереджене ставлення до такого незамінного в сучасному житті винаходу, та в педагогічному процесі (за умови недоцільного її використання) вона може зіграти роль скриньки Пандори. Комп'ютер не має голосу, не має душі і, крім того, на думку багатьох педагогів, вбиває в людині творчість. Вмирає напрям живого спілкування (власне, комуникативний процес), листування, читання літератури.

Розбещене прогресом людство, опинившись перед вибором, обирає те, що легше, простіше, швидше, не викликає найменшої напруги, скочуючись, таким чином, у прірву духовного примітивізму. Ідучи назустріч новим технологіям, повертаємось назад, до часів варваризму. Однак живемо у третьому тисячолітті і змушені наголосити: для педагогічної науки і практики важливим є уявлення про те, що внутрішньою сутністю комунікації є процеси формування і розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, яке набуває свого розвитку у філософії й психології.

Комунікація органічно пов'язана з культурою, її матеріальною (зовнішньою) та духовною (внутрішньою) складовими. Це – два універсальних суспільних явища, що утворюють комуникативну культуру, природа якої розкривається на ґрунті культурологічного підходу. Хоча внутрішнє важливіше за зовнішнє.

З цієї точки зору, комунікативна культура викладача – це прояв гуманістичного спрямування його індивідуальної творчості у вирішенні завдань професійно-педагогічної діяльності. Комунікативна культура викладача є одним з найважливіших функціонально значущих елементів культури суспільства в цілому.

Особистість викладача формується на ґрунті суми гуманітарних знань, накопичених людством, які він може доцільно використовувати у своїй професійній діяльності. Комунікативність якнайкраще розкривається в соціокультурних та духовних якостях педагога і, за визначенням відомого вченого, визнаного педагога сучасності І. Зязюна, «є інтегральною характеристикою здатності педагога здійснювати професійне спілкування»¹.

Позитивно налаштований комунікативний процес сприяє творчій атмосфері в колективі і забезпечує особливу взаємодію викладача й студента. Комунікативність – одна з найвагоміших професійних якостей викладача. Саме від уміння володіти мовою, словом залежить результат будь-якого спілкування, а надто у такій галузі, як педагогіка. Науковці визначають її по-різному, акцентуючи на значенні цієї людської якості, що залежить від мети, якою окреслюється дія суб'єкта. Переважна більшість вчених визначають комунікативність як «професійно-особистісну якість педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, здатністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовників, відчувати задоволення від спілкування»². І все це здійснюється за допомогою мови і мовлення – стрижня людської свідомості (за концепцією П. Юркевича, слово є мовою свідомої душі народу, а звук є мовою невідомої душі всього, що існує). Мова – це єдиний спосіб для особистості (і народу) бути собою. Гайдеггер говорив: «Мова творить Людину; не люди говорять мовою, а мова «говорить» людям і людьми».

Розуміння сутності мови не зводиться лише до її функцій (соціальної, естетичної, культурологічної й, істотно, комунікативної), оскільки кожна національна мова є унікальною загальнолюдською цінністю як неповторний спосіб пізнання світу. Отже, викладач має невтомно працювати на мовній ниві, щоб слово стало мудрим знаряддям у його руках, ключем до серця й розуму тих, кого виховує.

Процес спілкування, на думку багатьох вчених (О. Брудний, М. Каган, Б. Паригін та ін.) є складним і багатогранним³. Вони розглядають його як ставлення людей один до одного, їхнього взаємовпливу, емпатії та взаєморозуміння. Зокрема, Б. Паригін визначає комунікативність як одну з функцій спілкування. Адже мовний процес є водночас явищем багатьох, практично усіх галузей наук: лінгвістики, психології, психолінгвістики,

¹ *Педагогічна майстерність*: підр. / І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 3-те вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – С. 104.

² *Педагогічна майстерність*: підр. / І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 3-те вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – С. 104.

³ *Брудний А.А.* Понимание и общение / А.А. Брудный. – М.: Знание, 1989. – 63 с.; *Каган М.С.* Мир общения: проблема межсубъективных отношений / М.С. Каган. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.; *Парыгин Б.Д.* Основы социально-педагогической теории / Б.Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – 348 с.

соціології та ін. і відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку особистості⁴. У педагогіці ж він є основоположним, оскільки успішне виконання освітньо-виховних завдань, що покладене сьогодні на викладача, напряму залежить від його професійної майстерності, зокрема, професійних комунікативних умінь, які, за твердженням О. Бодальова, є ядром особистості педагога та його професійного успіху.

Педагогічна діяльність – процес творчий. І рівень зростання творчої активності викладача, його педагогічної майстерності залежить від сукупності чинників, чільне місце серед яких посідають комунікативні уміння. Саме позитивно налаштований комунікативний процес сприяє творчій атмосфері в колективі і забезпечує особливу взаємодію викладача й студента. Особливо це простежується у позааудиторній діяльності, де ми розглядаємо постать викладача не лише як фахівця-предметника, а як педагога, вихователя. В цьому випадку педагогічне керівництво повинно бути надзвичайно гнучким. Педагог мусить «включити» свої перцептивні якості (розуміти стан кожного студента, а звідси – знати атмосферу колективу).

Основна умова успішної діяльності викладача – орієнтація на спілкування як одну з провідних потреб особистості, урахування тих пріоритетів, що утримують спілкування в колективі (інтереси, оцінки, ціннісні орієнтації кожного студента і колектива в цілому), від правильної організації якого залежить виховний результат. Центальною особою в цьому процесі є викладач. І яку б з форм та методів роботи вище зазначеної діяльності він не обрав, домінуючим буде вміння вести діалог, організувати процес комунікації, спілкування (вміння вислухати, зрозуміти, пояснити, довести, запитати й відповісти, переконати, створити атмосферу довіри й порозуміння, знайти підхід до особливих проблем, зняти напруження, розв'язати конфліктну ситуацію тощо). Вирішення будь-якого педагогічного питання можливе лише за умови взаємодії. Тут слід зацентувати увагу на такому понятті, як педагогічна взаємодія.

Проте чи можлива абсолютна педагогічна взаємодія у формулюванні «педагогічне керівництво». Поняття «взаємодія» вже означає, що цей процес не матиме бажаного результату, якщо превалюватиме одна із його сторін.

Ситуацію сьогодні достеменно змінює гуманістична парадигма: викладач організує педагогічну взаємодію зі студентами, допомагає продуктивному засвоєнню інформації, сприяє розвитку критичного мислення, стимулює їх до самоактуалізації, самореалізації.

Глибокі знання вікової психології та фізіології студентської молоді допомагають викладачеві знаходити максимально ефективні механізми стимулювання їх, обирати технології, форми та методи взаємодії, в основі яких лежить конструктивний діалог, що ґрунтується на принципі партнерства.

---

⁴ Парыгин Б.Д. Основы социально-педагогической теории / Б.Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – 348 с.

Діяльність викладачів, яка базується на засадах гуманістичної педагогіки, є передумовою того, що всі студенти – рівні. Вона веде до розуміння, що кожен може навчатися і має певний потенціал у досягненні результату. Діалог у малих та великих групах, керовані дискусії, розробка ідей, підготовка до проведення культурно-дозвіллевих заходів дають змогу студентам та викладачеві дійти істинного розуміння питань, які сприяють глибшому засвоєнню інформації. Такі форми організації взаємодії передбачають постійну увагу та зворотній зв'язок.

Гуманістична педагогіка спонукає до одержання знань і передбачає добровільну співпрацю, самодисципліну, взаємозумовлені зобов'язання, зміцнює бажання та прагнення молоді навчатися. Разом з викладачем вони оцінюють, наскільки і як саме досягаються окреслені цілі.

Конфлікти, помилки, хибні думки дають можливість студентам вчитися оцінювати своє мислення та дії, допомагають «удосконалювати майстерність». Цей підхід сприяє відкритому визнанню академічних та міжособистісних труднощів і припускає конструктивне залагодження конфліктів за допомогою зборів, колективних обговорень, розмов віч-на-віч або через посередника і навіть окремих форм культурного дозвілля. Комунікативна сфера найбільш наближена до мистецької діяльності (особливо у напрямі художнього слова, красного письменства) і такої соціально-етичної сфери, як культурне дозвілля, що репрезентує практично усі напрями мистецтва.

Розглядаючи проблеми культурно-дозвіллевої діяльності у складний період перебудови нашої країни та інтенсивного формування нових соціальних відносин, можна зазначити, що процес комунікативної взаємодії викладача й студентів уможливорює доцільне педагогічне спілкування, яке позначається такими характерними рисами, як: емпатійність, вимогливість до себе та інших, чесність, обов'язковість, педагогічну та громадянську відповідальність, увагу, чуйність, тактовність, доброзичливість, витримку, наполегливість, самокритичність, самоаналіз ефективності педагогічного впливу.

Відповідальність за атмосферу навчально-виховного процесу однаково стосується і викладачів, і студентів, що набувають навичок керування, і спрямована на те, щоб кожен відчував особисту відповідальність і мав право впливати на процес власного розвитку. Викладач та студенти використовують процес спільного прийняття рішень, що передбачає консенсус, компромісне рішення, оцінку наслідків вибору. Комунікативність набуває тут надзвичайної ваги.

В умовах динамічних змін в освіті та постійного ускладнення проблем виховання важливого значення надається розвитку особистісних якостей викладача. Сучасний викладач повинен мати добре розвинені творчі, дослідницькі здібності, зокрема, до неперервної освіти, оскільки сучасне середовище вимагає від нього пошуку нових можливостей і перестороги щодо виникнення потенційних загроз. Йому притаманні високий рівень

інтелігентності, ерудованості, професіоналізму, потреба у професійному самовдосконаленні, що сприяє професійному розвитку.

Основу професійної характеристики викладача складають особистісні якості, що полягають у піднесенні його до рівня культурної людини і професійно грамотного фахівця, який здатний самостійно застосовувати свої знання, людини духовно багатой, моральної, патріотично налаштованої – громадянина українського суспільства.

Сучасного викладача характеризують такі особистісні якості, як: відкритість, об'єктивність, розвинена уява, бачення і судження, виваженість, витримка, рішучість, стійкість до стресових ситуацій, абстрактне мислення, вміння аналізувати прийняті рішення, висока мотивація у досягненні поставлених цілей, креативність, лідерські якості, високий рівень практичних навичок, прогностичність, конкурентоспроможність, презентабельність, вміння захопити, привернути увагу аудиторії і утримати її, навички ділового спілкування, що вимагають комунікативної компетентності.

Зрештою, цю проблему можна сформулювати однією фразою: найважливіша особливість комунікативної взаємодії – це взаєморозуміння з півслова. Але які ці «півслова», що за ними приховується (досвід, чари, що власне і є педагогічна майстерність), це бачиться як тріада: Слово, Голос, Душа. У кожного педагога вони індивідуальні (як своя харизма).

Серед багатьох педагогічних рецептів, прописаних у класичній педагогічній літературі та сучасних бестселерах, кожен може обрати собі свій педагогічний шлях «за образом та подобою», на власний смак, за призначенням тощо. Але, якщо у серці нема «вогника», якщо немає любові до дитини – не варто «пробувати» себе у педагогіці.

Комунікативність є найбільшим важелем у педагогічній діяльності. І якщо викладач не володіє скарбом Слова, якщо йому чужі поняття етики й естетики, моральності і духовності – його робота не принесе задоволення й користі ні йому, ні тим, кого він навчає. На жаль, вищі педагогічні навчальні заклади ніколи не стояли на принципах конкурсного відбору студентів. А професія вчителя – не звичайна робота, вчитель має бути від Бога, щиро обдарований талантом спілкування з людьми, проте, якщо в душі не буде кристалу чистоти, будь-який талант – приречений.

До викладача висуваються дуже високі вимоги не лише з боку суспільства, а й від Бога. Це постать до певної міри жертвна. В одному з принципів православ'я сказано: «Віддай кров – отримай дух». Кров – це сили, здоров'я, час, гроші, а може, й життя, як це зробив відомий педагог Януш Корчак. Все це характерно для педагогічної дії.

Отже, педагогічна дія – це творчість, помножена на талант і тяжку працю. Викладач, вступаючи у взаємодію зі студентами в процесі навчально-виховної діяльності, виявляє свою кваліфікацію як найвищий прояв майстерності, особистісні риси («індивідуальний почерк»), соціальну поведінку, здатність працювати в колективі, індивідуальність, що спрямована на здатність змінити психологію студентів, розвинути емоційний інтелект, коригувати негативні соціальні прояви в колективі. Це досягається методом

педагогічного впливу, методом передачі знань, формуванням поглядів та переконань, заснованих на наукових знаннях.

Викладач формується як особистість насамперед внаслідок засвоєння та сприйняття тієї суми гуманітарних знань, яку накопичено людством, але тільки збагачений гуманітарними знаннями фахівець-викладач зможе доцільно використовувати власні соціокультурні та духовні якості. Саме тому актуальність проблеми формування комунікативної компетентності викладачів набуває особливого значення.

Викладач повинен бути людиною освіченою, культурною, що володіє не тільки знаннями, навичками та вміннями, а й культурою їх формування, змін, перетворення. Знання про шляхи реформування знань, умінь змінювати й оновлювати вміння, навички змін і переформування навичок – ось що вимагається від викладача сьогодні.

При такому підході до освіти можна подолати кризу некомпетентності сучасної людини. Саме некомпетентність є першопричиною виникнення різного роду конфліктів аж до державного рівня, випадків аварій та екологічних катастроф, спустошення природних ресурсів тощо. Головна загроза сьогодення для людства – стрімке відставання здатності людини справлятися зі змінами, що відбуваються в навколишньому світі, від темпів цих змін.

Поняття «комунікативна компетентність» є однією з важливих наукових категорій, вивчення якої засноване у 60-70-хх рр. ХХ ст. Це поняття увійшло до педагогіки і психології разом із категорією «спілкування».

Відомий психолог Б. Паригін розглядає спілкування як «складний і багатогранний процес, який може бути одночасно і процесом взаємодії індивідів, й інформаційним процесом; розглядатися як ставлення людей один до одного і бути процесом їх взаємовпливу, співпереживання і взаємного розуміння». У різноманітності значень поняття «спілкування» криється реальна багатогранність самого досліджуваного феномена, яку не розкриває жодне з трактувань різних авторів⁵. Автор відносить комунікацію до однієї з функцій спілкування.

Роль спілкування важлива й у процесі навчання, оскільки останнє має яскраво виражений комунікативний та інтерактивний характер. Поняття діяльності, введене в аналіз мовної комунікації теорією мовленнєвої діяльності, включає в модель спілкування соціальну історію й комунікативний досвід людини. Особистість формується в діяльності, яка нею здійснюється і яка є показником її психічних та соціальних якостей, що і формують її мовну поведінку. Знання мови не є самоціллю, в соціумі важливим є саме спілкування, мовленнєва дія та її наслідки.

Обов'язковою умовою успішного перебігу процесу спілкування є комунікативна компетентність, яка характеризується як система внутрішніх

---

⁵ Парыгин Б.Д. Основы социально-педагогической теории / Б.Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – С. 178.

ресурсів, необхідних для формування ефективної дії в певних ситуаціях міжособистісної взаємодії .

Для спілкування, для успішної професійної комунікації необхідно мати сформовану комунікативну компетенцію. Комунікативні, мовні компетенції забезпечують людині можливість діяти і спілкуватися за допомогою мови .

Ряд авторів (О. Аршавська, Л. Аухадеева, М. Вятютнев, Д. Ізаренков, О. Лурія, С. Максименко та ін.) розглядають комунікативну компетентність як здатність використовувати мову в тій або іншій сфері спілкування⁶. Що ж до важливості комунікативної компетентності в педагогічній діяльності, слушною є думка М. Вятютнева, який відзначає, що комунікативна компетентність – це здатність використовувати мову творчо, цілеспрямовано, нормативно, у взаємодії зі співрозмовниками⁷.

Вище зазначене дає можливість зробити висновок про те, що поняття комунікативної компетентності можна вважати явищем як лінгвістики, так і педагогіки, оскільки воно співвідноситься зі знаннями, навичками й уміннями, які найбільш точно відображають багатогранність комунікативної компетентності, її важливу роль у розвитку особистості і (що найважливіше!) у становленні особистості викладача, його педагогічної майстерності.

Питання педагогічної майстерності завжди було предметом уваги багатьох видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів. Досить назвати прізвища Я.А. Коменського, К. Ушинського, А. Дистервега, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Зязюна та ін. У їхніх наукових працях висвітлені питання професійної підготовки педагога, розглянуті умови формування педагогічної майстерності, її складові.

З узагальненням вітчизняного та зарубіжного досвіду «педагогічна майстерність» розглядається як найвищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється у творчості викладача, в постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання та розвитку людини. Це насамперед висока культура організаторської, управлінської, виховної, трудової, ігрової і громадської діяльності викладача, наділеного якостями творчої особистості, що дозволяє вирішувати всі питання навчально-виховної роботи разом зі студентами в умовах співдружності та співтворчості, враховуючи інтереси і рівень вихованості кожного, а також індивідуальні та психологічні особливості кожного студента.

---

⁶ *Аршавская Е.А.* Экстралингвистические детерминанты формирования коммуникативной способности (компетенции) / Е.А.Аршавская // Исследование проблем речевого общения. – М., 1979. – С. 72-82.; *Аухадеева Л.А.* Коммуникативная культура студентов педагогического вуза / Л.А. Аухадеева // Высшее образование сегодня. – 2006. – №11. – С. 54-56.; *Вятютнев М.Н.* Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М.Н. Вятютнев // Русский язык за рубежом. – 1977. – №6. – С. 38-45.; *Заброцький М.М.* До визначення структури комунікативної компетентності педагога // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – №6(30). Ч. 1. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 63-71.; *Лурія А.Р.* Язык и сознание / А.Р. Лурія. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 320 с.; *Максименко С.Д.* Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) / С.Д. Максименко, М.М. Заброцький. – К.: Главник, 2005. – 112с. – С. 107-109.

⁷ *Максименко С.Д.* Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) / С.Д. Максименко, М.М. Заброцький. – К.: Главник, 2005. – 112 с. – (Серія «Психол. інструментарій»). Бібліогр.: С. 40.

А. Макаренко вважав, що секрет педагогічної майстерності полягає в знанні особливостей педагогічного процесу, умінні його побудувати і надати йому руху. Тому оволодіння педагогічною майстерністю доступне кожному педагогу, якщо він працює над собою, оскільки основою її формування є, перш за все, практичний досвід.

Враховуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що педагогічна майстерність є багатомірним поняттям, яке має певну структуру і властиві йому компоненти: *професійна компетентність, особисті якості, педагогічна техніка, педагогічний такт, педагогічна творчість, гуманістичність, культура мовлення, педагогічні здібності.*

Усі вищезазначені складові є невід'ємними у цілісній картині педагогічної майстерності викладача, однак підвалиною мистецтва педагогіки є професійна компетентність. Її зміст складають глибокі професійні знання, вміння та навички на всіх рівнях (методичному, теоретичному, технічному), знання психології та педагогіки, досконала методика здійснення навчально-виховних заходів тощо.

Зважаючи на важливість усіх компонентів педагогічної майстерності, особливого значення надаємо комунікативній компетентності. Викладач зобов'язаний майстерно володіти словом, вміти точно, доступно, емоційно, образно висловлювати свої думки, оскільки всі педагогічні задуми, цілі та завдання реалізуються в педагогічній взаємодії – спілкуванні зі студентами.

Комунікативні уміння викладача структурно можуть бути представлені як перцептивні уміння та уміння педагогічного спілкування.

Перцептивні уміння передбачають:

- сприйняття та адекватне інтерпретування інформації щодо сигналів від партнера по спілкуванню у ході спільної діяльності;
- глибоке проникнення в особистісну сутність інших людей; встановлення індивідуальної своєрідності людини на основі швидкої оцінки її зовнішніх характеристик та поведінки;
- визначення внутрішнього світу, направленість та можливі дії людини у майбутньому;
- визначення, до якого типу особистості та темпераменту належить людина; виявлення характеру переживань, стану людини, її причетності або непричетності до тих чи інших подій (за незначними ознаками);
- знаходити в діях та інших проявах людини ознаки, що відрізняють її від інших та самої себе у схожих обставинах у минулому;
- бачення найсуттєвішого, головного в іншій людині, правильне визначення її ставлення до соціальних цінностей, враховуючи у поведінці людей «поправки» на того, хто сприймає, протистояння стереотипам сприйняття іншої людини (ідеалізація, «ефект ореолу» тощо).

Управління спілкуванням у педагогічному процесі відбувається шляхом оволодіння викладачем умінням розподіляти увагу та підтримувати її:

- обрання відносно до групи та окремих студентів найбільш відповідного способу поведінки і звертання;

- аналіз вчинків студентів, бачення мотивів, якими вони керуються, визначення їхньої поведінки у різноманітних ситуаціях;
- створення досвіду емоційних переживань студентів, забезпечення атмосфери благополуччя;
- управління ініціативою у спілкуванні, використовуючи для цього багатий арсенал засобів, що підвищують ефективність взаємодії.

Сукупність професійних умінь, що сприяють гармонії внутрішнього змісту діяльності і зовнішнього його прояву, відповідно визначають педагогічну техніку викладача. А отже, індивідуальна педагогічна техніка визначає специфіку методики викладання педагогів. Сьогодні поняття «педагогічна техніка» трактується як сукупність умінь та прийомів, що використовуються викладачем для найбільш повного досягнення цілей своєї діяльності та допомагають йому глибше, яскравіше, талановитіше виразити себе, домогтися оптимальних результатів у навчально-виховній роботі. Це комплекс умінь викладача, що передуює творчій поведінці та ефективній взаємодії зі студентами в будь-яких педагогічних ситуаціях.

Практика показує, що у процесі професійної діяльності припускаються деяких помилок у педагогічній техніці як молоді педагоги, так і більш досвідчені. Це знижує ефективність навчально-виховного процесу і виявляється у невмінні розмовляти зі студентами, невмінні стримати або, навпаки, виявити гнів, невмінні подолати невпевненість у собі, невмінні обирати відповідну позу, необхідний жест; недоліках мовлення (монотонність, безбарвність, невиразність, погана дикція) тощо.

Подолання труднощів педагогічної праці можливе за допомоги педагогічної техніки з усіма її складовими, серед яких особливого значення надаємо:

- техніці мовлення (граматична правильність, виразність, образність, гумор, власне техніка мовлення (постановка і тембр голосу, емоційність, переконливість, багатство інтонацій та відтінків, дикція, темп);
- техніці педагогічного спілкування (уміння слухати; ставити запитання; аналізувати відповідь; бути уважним, спостережливим; розуміти інших; встановлювати контакт; бачити і розуміти реакцію аудиторії; передавати своє ставлення до того, про що йдеться; зацікавити, захопити поясненням, розповіддю, повідомленням; орієнтуватися в ситуації);
- психотехніці (уміння створювати необхідний настрій, знімати зайву напругу, хвилювання, долати власну нерішучість і мобілізувати себе, стримувати себе в стресових ситуаціях; здатність до перевтілення, до гри, управління своїм настроєм).

Таким чином, кожен педагог повинен прагнути до оволодіння педагогічною технікою, її компонентами, які забезпечують успішність його діяльності. Ці професійні уміння можуть бути зреалізовані виключно за допомогою основного засобу людського спілкування – мови й мовлення. У площині нашої проблеми ми акцентуємо увагу зокрема на такому аспекті як культура мовлення.

Мовлення – могутній засіб формування особистості. Мова педагога, як і будь-якої культурної людини, повинна відповідати таким вимогам, як правильність (відповідність нормам наголосу і граматики);

- точність (відповідність думкам того, хто говорить, правильність добору мовленнєвих засобів вираження змісту думки);

- чіткість (дохідливість і доступність для співрозмовників);

- простота, доступність і стислість (вживання простих, неускладнених фраз, які є найбільш легкими для сприйняття студентами);

- логічність (побудова композиції міркування так, щоб усі частини його змісту послідовно йшли одна за одною, були взаємозв'язані й вели до кінцевої мети);

- чистота (виключення з уживання нелітературних слів (діалектних слів, жаргонізмів, слів-«паразитів» тощо), доцільність вживання мовних засобів);

- виразність (виключення з мовлення штамів і шаблонних словосполучень, уміле використання фразеологічних зворотів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів, афоризмів);

- багатство і різноманітність з лексико-словникового складу (великий словниковий запас і здатність вживати одне слово в декількох значеннях);

- доцільність виразів (вживання найбільш відповідного для даного випадку стилістично виправданого мовного засобу з урахуванням складу слухачів, теми діалогу і його змісту та завдань, які вирішуються);

- мовна і мовленнєва стилістика.

Недотримання цих вимог у процесі спілкування зазвичай призводить до зниження його ефективності. Так, паузи, викликані невмінням правильно розподіляти дихання, випадкові логічні наголоси, неточні інтонації призводять до того, що значення сказаного педагогом розуміється неправильно або не розуміється зовсім.

Виразність мовлення досягається за допомогою багатьох художніх засобів, зокрема синонімів, антонімів, паронімів, метафор тощо. Разом з тим, викладачеві слід пам'ятати, що з його мовлення назавжди мають бути викоренені слова з негативним емоційним забарвленням та «слова-паразити». Вони засмічують мову, роблять її маловиразною, ускладнюють сприйняття інформації і знижують естетичну виразність мовлення.

Велике значення для усного мовлення має інтонація (логічна й емоційно-експресивна). Мета першої – підкреслити смислове навантаження окремих слів, виразів, другої – допомогти викладачеві передати свої почуття, ставлення до сказаного.

Сила впливу слова викладача пов'язана з доцільністю мовлення, тобто відповідністю засобів мови складу слухачів, темі розмови, її змісту і навчально-виховним завданням, які вирішуються. Важливо надавати відтінок мовленню при схваленні або засудженні вчинків студентів. Слід зазначити, що підвищення і пониження голосу допомагає утримати ініціативу в спілкуванні. Дослідження показали, що монотонний голос при викладі матеріалу знижує його сприйняття на 35–55%. Звісно, голос викладача

повинен вигравати безліччю емоційних відтінків, проте ніколи не слід вживати образливих слів і виразів, не висміювати недоліки, які студент не в змозі виправити самотійно.

Свої переживання, емоції, почуття викладач посилює виразним мовленням, яке насичене різними інтонаціями, що сприяє розвитку адекватних проявів у слухачів. Якщо педагог не володіє основами мовленнєвої діяльності, технікою мовлення (не знає анатомо-фізіологічних, психологічних і граматичних основ мовленнєвої діяльності; не вміє правильно дихати; має невиразний голосовий апарат; у нього відсутнє відчуття темпу мовлення), він має погану дикцію та майже не володіє основами логіки мовлення. Невиразний, тихий голос, відсутність потрібного темпу мовлення, погана дикція призводять до нерозуміння і втрати інтересу студентів до заняття. Такий педагог не здатний запалити студентів, надихнути їх, пробудити інтерес до навчання. І навпаки – розвинене мовленнєве дихання, досконала дикція, поставлений голос додають слову педагога виразності, яка дозволяє передавати в мовленні багатство відтінків думок і відчуттів. Тому оволодіння технікою мовлення – одне з головних завдань педагогічної техніки в цілому.

Основна роль у техніці мовлення належить голосу викладача – основному його інструменту. Викладачеві, не покладаючись на природні дані, необхідно працювати над технікою мовлення, дотримуючись таких вимог до голосу:

- голос не повинен мати мовних вад (неправильна вимова окремих звуків; шепелявість, затинання, загальна слабкість голосового апарату тощо);
- голос повинен бути чітким, виразним, спрямованим на аудиторію; всі звуки слід вимовляти відповідно до правил орфоєпії;
- у голосі повинна звучати упевненість, мажорність, що робить мовлення переконливим і сприяє прояву позитивних емоцій у студентів;
- викладач повинен володіти технікою зміни тональності залежно від специфіки навчально-виховних завдань та індивідуальних особливостей студентів.

Голос викладача повинен відрізнятися силою, витривалістю і гнучкістю. Проте сила не тотожна гучності, оскільки голосно сказана фраза без емоційного забарвлення може «піти в нікуди», не вплине на студентів. Витривалість голосу – такий його стан, коли за умови інтенсивної роботи (протягом декількох занять на день) він не послаблюється. Гнучкість припускає широкий діапазон звучання. Всі вищезазначені якості голосу потребують тренування, дотримання режиму, який полягає в чергуванні мовленнєвої діяльності (максимум 4-5 навчальних годин) та перерв тривалістю 10-15 хвилин.

Важливо пам'ятати про дикцію та критерії виразного мовлення. Мовна інформація лише тоді пробуджує почуття і свідомість іншого, сприймається ним, притягує, коли слово досить яскраво й дохідливо передає власні образні уявлення того, хто висловлюється. Тільки тоді, коли образи життя викладача (вистраждані, зримі, чіткі) стають образами студентів, з'являється надія, що

слово вчить, виховує, зцілює. Таким чином, особливої ваги набуває образна наповненість слова. Образи життя, створені словом викладача, повинні міцно спиратися на чуттєвий досвід студентів, приваблювати їх своєю чіткістю і в той же час незвичайністю, новизною.

Виразність усного слова – сильний прояв життєвої енергії того, хто говорить. Слухачі з перших секунд виступу сприймають промову або з цікавістю, або байдуже. І причина цього не тільки в змісті, а й у звучанні усної мови, її внутрішній енергії. Спокійний, упевнений, добре поставлений голос має такий енергетичний потенціал, який збуджує емоційну й розумову енергію слухачів, бажання вслухатися в слово. Нелогічність озвученого мислення, багатослів'я, повернення до одних і тих же положень – результат хаотичного мислення, його неорганізованості. Щоб досягти структурності та композиційного упорядкування виступу викладачеві необхідно скласти для себе план, конспект, наперед записати необхідні визначення.

Професійна красномовність викладача полягає у виконавській реалізації зазначених вище вимог. Перш за все – це інтонаційна доцільність і різноманітність мови. Технічні засоби мовної інтонації включають такі елементи, як логічний наголос, логічна пауза, висота тону, темп і тембр мовлення.

Культура мовлення є провідною в системі складових педагогічної культури (наукова та загальна ерудиція, прагнення до самовдосконалення, культура спілкування, педагогічна етика, духовне багатство). Комунікативна культура викладача, зрештою, визначає його діяльність та рівень педагогічної майстерності, що ґрунтується на високій культурі мови, логічному мисленні, коректності у висловлюваннях, стриманості і зваженості, чіткості й доступності в мовленні. Традиції раціонального користування словом виховують пошану до думки іншої людини, правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність мовлення, виступають риторичними засобами, своєрідною «наукою» і мистецтвом переконуючої комунікації, що становить фундамент професіоналізму викладача.